

Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων: Μια εκπαιδευτική καινοτομία που αλλάζει το σχολείο

Ηλίας Γ. Μασσαγγούρας, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Περίληψη

Η Ευέλικτη Ζώνη αποτελεί ένα καινοτόμο πρόγραμμα, που καλύπτει τουλάχιστον δύο διδακτικές ώρες την εβδομάδα και λειτουργεί εντός του υποχρεωτικού ωρολόγιου προγράμματος. Σκοπός της Ε.Ζ. είναι να εξασφαλίσει στον εκπαιδευτικό το θεσμικό και το χρονικό πλαίσιο για να μελετήσει η τάξη του θέματα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τους μαθητές, ακολουθώντας τρόπους που δεν είναι εύκολο να εφαρμόσει στο συμβατικό πρόγραμμα. Με τις αρχές και τις πρακτικές της η Ε.Ζ. αναβαθμίζει το ρόλο των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία και την αυτονομία του εκπαιδευτικού και της σχολικής μονάδας, συνδέει το σχολείο με την κοινωνία και τη σχολική γνώση με την κοινωνική και φυσική πραγματικότητα. Όλα αυτά λειτουργούν ανανεωτικά και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για γενικότερες αλλαγές στο σχολικό σύστημα.

Α. Τι είναι και σε τι αποσκοπεί η Ευέλικτη Ζώνη

Η «Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών και Δημιουργικών Δραστηριοτήτων», που αποτελεί τμήμα του εβδομαδιαίου προγράμματος δώρης τουλάχιστον διάρκειας, επιδιώκει με την ελεύθερη θεματική της και την ενεργητική μεθοδολογία της να επιτελέσει τριπλό σκοπό:

Πρώτο, να αντισταθμίσει την ανελαστικότητα, τις μονομέρειες και τον

Ο κ. Ηλίας Γ. Μασσαγγούρας είναι Αντιπρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου Ευέλικτης Ζώνης.

πολυκερματισμό του παραδοσιακού σχολείου με (διαθεματικές) προσεγγίσεις που ευνοούν την ολιστική θεώρηση των πραγμάτων και ενθαρρύνουν τον πειραματισμό, τη διαφοροποίηση, τη δημιουργικότητα, την πρωτοβουλία και τη φαντασία εκπαιδευτικών και μαθητών.

Δεύτερο, να εξασφαλίσει το χρονικό και μεθοδολογικό πλαίσιο για τη μελέτη θεμάτων που ξεκινούν από τα προσωπικά ενδιαφέροντα και την επικαιρότητα ή προκύπτουν ως άμεση αναγκαιότητα από τη σύγχρονη πραγματικότητα, αλλά δεν είναι ούτε σκόπιμο, ούτε εφικτό να καταλάβουν στο αναλυτικό πρόγραμμα ανεξάρτητη θέση.

Τρίτο, και ίσως κυριότερο, να δημιουργήσει σιγά-σιγά με τις αρχές και τις πρακτικές της μια ανανεωτική δυναμική, που θα αλλάξει εσωτερικά όλους τους τομείς της σχολικής ζωής.

Με βάση τις παραπάνω επιδιώξεις και προοπτικές, μπορούμε να πούμε ότι η Ευέλικτη Ζώνη αποτελεί μια φιλόδοξη παρέμβαση αλλαγής στο σχολικό μας σύστημα, η οποία συνιστά εκπαιδευτική καινοτομία, με το περιεχόμενο και τη βαρύτητα που αποδίδει στον όρο η παιδαγωγική βιβλιογραφία.

Αναλυτικότερα, ως εκπαιδευτική καινοτομία η Ευέλικτη Ζώνη ξεπερνά στην κλίμακα των εκπαιδευτικών αλλαγών τους απλούς εκπαιδευτικούς εκσυγχρονισμούς, που αναφέρονται σε επιμέρους τομείς του σχολικού συστήματος, και αποβλέπει να αλλάξει βασικές συνιστώσες του, όπως είναι ο συγκεντρωτισμός, η ομοιομορφία, η ιεραρχικότητα και η (γνωσιακή και κοινωνική) αναπαραγωγικότητα του παραδοσιακού σχολείου. Με τον τρόπο αυτό μπορεί μακροπρόθεσμα, μαζί με άλλες παρόμοιες προσπάθειες, να προετοιμάσει το έδαφος για μια εσωτερική, ευρύτερης έκτασης, μεταρρύθμιση.

Η Ευέλικτη Ζώνη συγκροτήθηκε σε ολοκληρωμένο πρόγραμμα με πρόταση του Προέδρου του Π.Ι. καθηγητή κ. Στ. Αλαχιώτη και εφαρμόστηκε πιλοτικά το σχολικό έτος 2001-02 σε 230 περίπου σχολικές μονάδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης με την άμεση στήριξη του στελεχιακού δυναμικού του Π.Ι., ενώ από το σχολικό έτος 2002-03 η εφαρμογή της επεκτάθηκε σε 900 περίπου σχολικές μονάδες.

B. Τα προσδιοριστικά στοιχεία της Ευέλικτης Ζώνης

Βασικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν την Ευέλικτη Ζώνη και αναμένεται να επιτελέσουν τον ανανεωτικό της ρόλο, είναι τα εξής:

Η διαθεματική προσέγγιση, που ενιαιοποιεί τη γνώση και, έτσι, προφυλάσσει το άτομο και την κοινωνία από τα προβλήματα της αποσπασματικότητας και της μονομέρειας.

Η χαλάρωση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των διδασκομένων μαθημάτων, που αναδεικνύει τη διεπιστημονικότητα της γνώσης και καταργεί την αξιολογική διάκριση των μαθημάτων σε «πρωτεύοντα» και «δευτερεύοντα».

Η σύνδεση της σχολικής γνώσης με τα ενδιαφέροντα του παιδιού και τις πραγματικές καταστάσεις ζωής, που ενεργοποιεί τα κίνητρα των μαθητών, προσδίδει νόημα στη σχολική γνώση και ανοίγει διαύλους επικοινωνίας του σχολείου με την οικογένεια και την τοπική κοινωνία.

Η ενεργοποίηση της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των μαθητών, που ουσιαστικοποιεί τη μάθηση και συμβάλλει στην ανάπτυξη της αυτονομίας του παιδιού.

Η ανάπτυξη συλλογικών μορφών συστηματοποιημένης δράσης και διαλεκτικής αντιπαράθεσης, που είναι αναγκαίες για την κριτική και δημιουργική συμμετοχή του πολίτη στα κοινωνικά δρώμενα.

Η ανάπτυξη στάσεων και δεξιοτήτων, που απαιτεί η αυτο-ρυθμιζόμενη μάθηση και η διά βίου εκπαίδευση στην κοινωνία της πληροφορίας, της γνώσης και της τεχνολογίας.

Ο εμπλουτισμός της σχολικής ζωής με συναίσθημα, με ρυθμό, με φαντασία, με «χρώματα και αρώματα», τα οποία απαιτεί η ισόρροπη ανάπτυξη και η γενικότερη παιδεία του ατόμου.

Η ένταξη στη μαθητική ομάδα όλων των μαθητών ασχέτως από τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, το φύλο, τη φυλή και την κοινωνική και πολιτιστική προέλευσή τους, για να προληφθούν φαινόμενα γκετοποίησης και για να ετοιμασθούν οι πάντες να ζήσουν ως δημιουργικοί πολίτες σε σύνθετες κοινωνίες με πολιτισμική ποικιλότητα.

Η ανάπτυξη της χειροκατασκευαστικής ικανότητας των μαθητών και η εξοικείωσή τους με τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας.

Με τους παραπάνω όρους (α) αλλάζει σταδιακά το καθημερινό τοπίο του σχολείου και γίνεται λιγότερο ανελαστικό και περισσότερο αυτόνομο, συλλογικό, δημιουργικό και χαρούμενο, (β) ενεργοποιείται η διαδικασία της μάθησης, (γ) στηρίζεται η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, (δ) επαναπροσδιορί-

ζεται η φύση και το περιεχόμενο της σχολικής γνώσης, (ε) προετοιμάζονται καλύτερα οι μαθητές ως αυριανοί πολίτες της κοινωνίας της γνώσης, της τεχνολογίας και της πολυπολιτισμικότητας και (στ) δημιουργείται για τους μαθητές με ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες ένα θετικό πλαίσιο στήριξης, που ενθαρρύνει τη διαφοροποιημένη διδασκαλία, την ατομική έκφραση και την αλληλοβοήθεια των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία. Στη συνέχεια αναφερόμαστε αναλυτικότερα στους παραπάνω τομείς.

Γ. Η Ε.Ζ. επαναπροσδιορίζει τη θεματική και τη φύση της Σχολικής Γνώσης

Η Ευέλικτη Ζώνη, με δεδομένο το σκοπό της να «ενιαιοποιήσει» τη σχολική γνώση με τα ενδιαφέροντα των μαθητών και με τις καταστάσεις ζωής, έχει «ανοιχτή» θεματική, που προτείνεται από τους μαθητές και διαμορφώνεται με την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού. Με αυτήν την έννοια τα θέματα που διερευνώνται στην Ευέλικτη Ζώνη μπορεί να προέρχονται από τα ενδιαφέροντα των μαθητών, τα επίκαιρα ζητήματα του τόπου τους και του κόσμου, από τα ερεθίσματα που προσφέρουν τα μαθήματα του σχολείου, αλλά και από τις απαιτήσεις και τις συνθήκες της σύγχρονης ζωής.

Η δυνατότητα επιλογής του θέματος από τους μαθητές και οι διερευνητικές προσεγγίσεις που καθιερώνει η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζουν την παραδοσιακή αντίληψη, που θεωρεί ότι η γνώση έχει αντικειμενική υπόσταση και ότι είναι ανεξάρτητη από το ιστορικο-πολιτιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται. Αυτή τη γνώση καλείται ο εκπαιδευτικός την ώρα της «παράδοσης» να προσφέρει έτοιμη προς εκμάθηση στους μαθητές.

Ο ενδεικτικός πίνακας θεμάτων που ακολουθεί βασίζεται στις αρχικές οδηγίες του Π.Ι. για την Ευέλικτη Ζώνη και περιλαμβάνει τις συνηθέστερες θεματικές περιοχές. Ο εκπαιδευτικός, με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών, θα φροντίζει να επιλέγονται αντικείμενα μελέτης που καλύπτουν διαφορετικές περιοχές χωρίς να αποκλείεται, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, η ανισομερής ενασχόληση με μερικούς τομείς, αν αυτό εκφράζει τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Όμως, οι διαφοροποιήσεις, που υπάρχουν μεταξύ των μαθητών ως προς τα ενδιαφέροντα, τις κλίσεις, τις εμπειρίες, και τα στυλ της μάθησης, καθώς και το χρέος του σχολείου να αναπτύξει όλα τα είδη της νοημοσύνης και τους τομείς γνώσης επιβάλλουν την αρχή της ποικιλίας, σύμφωνα με την οποία επιδιώκεται η μελέτη πολλαπλών θεμάτων με πολλαπλές μεθόδους επεξεργασίας και διαφορετικούς τρόπους έκφρασης των προϊόντων της επεξεργασίας.

Έτσι, η τελική επιλογή των αντικειμένων μελέτης τόσο από τον ενδεικτικό πίνακα θεματικών περιοχών, όσο και από το παρεχόμενο διδακτικό υλικό, που περιγράφουμε παρακάτω, γίνεται με κριτήρια δύο βασικές αρχές της

Ενδεικτικός Πίνακας Θεμάτων

Ανθρώπινα δικαιώματα
Δικαιώματα του Παιδιού
Παιχνίδια και Αθλήματα από τα Παλιά
Μαθαίνουμε να κυκλοφορούμε στην πόλη
Έξυπνες διαφημίσεις και έξυπνότερες αγορές
Θέματα κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος
Ο τόπος μας παλιότερα και σήμερα
Τεχνολογικές εφαρμογές και κατασκευές
Παίζοντας με τους αριθμούς
Μελέτη των ΜΜΕ
Θεατρικές εκδηλώσεις
Πολυπολιτισμικές διαφοροποιήσεις και διαπολιτισμικές συγκλίσεις
Οργάνωση πολυπολιτισμικής «βραδιάς»
Νόστιμη τροφή και καλή διατροφή
Θέματα Ολυμπιακής Παιδείας
Τα δύο φύλα ομοιάζουν, διαφέρουν, αλλά είναι ίσα.
Εικαστικές συνθέσεις- Μουσικο-κινητικές εκδηλώσεις
Λογοτεχνικές διασκευές και συνθέσεις
Οι φυσικές επιστήμες στην καθημερινή ζωή
Οργάνωση σχολικών εκδηλώσεων
Ώρα βιβλιοθήκης για ελεύθερη ανάγνωση (φιλιαναγνωσία)
Δραστηριότητες ομίλων ενδιαφερόντων
Οργάνωση και λειτουργία μαθητικών συνεταιρισμών

Ευέλικτης Ζώνης, δηλαδή, την αρχή της ελεύθερης συλλογικής επιλογής και την αρχή της ποικιλίας. Αυτό σημαίνει ότι οι μαθητές και ο εκπαιδευτικός θα επιλέγουν ελεύθερα, με συλλογικές διαδικασίες, τα θέματα που θα επεξεργάζονται, αλλά θα προσπαθούν να επιλέγουν θέματα από το υλικό όλων των κατηγοριών που προαναφέραμε.

Τέλος, επισημαίνουμε ότι η αρχή της ποικιλίας δεν αφορά μόνο τα αντικείμενα μελέτης της Ευέλικτης Ζώνης, αλλά και τη διάρκειά τους. Άλλα από αυτά ολοκληρώνονται σε δύο ή περισσότερες ώρες, ενώ άλλα απαιτούν περισσότερα δώρα και, έτσι, διαρκούν μερικές εβδομάδες ή μήνες.

Δ. Η Ε.Ζ. ανανεώνει τη μεθοδολογία του σχολείου

Οι δραστηριότητες, που αναπτύσσουν οι μαθητές στην Ευέλικτη Ζώνη, ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία τους και τη φύση του θέματος, αλλά σε κάθε περίπτωση καλύπτουν όλες τις φάσεις παραγωγής της γνώσης, όπως είναι η συλλογή πρωτογενών πληροφοριακών δεδομένων, η επεξεργασία τους, η κωδικοποίηση της γνώσης που προκύπτει από τη διαδικασία της επεξεργασίας, η διαχείριση της παραγόμενης γνώσης και η αξιολόγησή της. Με δύο λόγια θα λέγαμε ότι πρόκειται για δραστηριότητες ενεργητικής φύσης και διερευνητικού προσανατολισμού, που αποβλέπουν στην ανάπτυξη στρατηγικών και στάσεων αυτο-ρυθμιζόμενης μάθησης.

Τα σχέδια εργασίας, όπως αυτά που δημοσιεύονται στον παρόντα τόμο, συγκροτούν σε ενιαία προσέγγιση όλα τα παραπάνω στοιχεία. Πρόκειται για λειτουργική και πρόσφορη προσέγγιση, που όμως προϋποθέτει αυξημένες γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες. Γι' αυτό και πρέπει ο εκπαιδευτικός να προετοιμάσει σταδιακά τους μαθητές του και να τους προσφέρει συνεχώς, στη λογική της φθίνουσας καθοδήγησης, τη στήριξή του.

Εκτός από τα σχέδια εργασίας, που αναφέρονται συνήθως σε θεωρητικές μελέτες ή σε έρευνες πεδίου, στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης χρησιμοποιούνται και άλλες δραστηριότητες, που συγγενεύουν στη λογική με τα σχέδια εργασίας, αλλά διαφοροποιούνται από αυτά (βλ. και Δεδούλη στον παρόντα τόμο):

Ως παραδείγματα αναφέρουμε τα εξής:

- α. *Διερευνητικές δραστηριότητες*: Πρόκειται για μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων που αφορούν (1) την αναζήτηση και καταγραφή πληροφοριακών δεδομένων, όπως είναι η αποδελτίωση πληροφοριακών πηγών, η παρατήρηση και η μέτρηση φυσικών φαινομένων μέσω οργάνων και κοινωνικών μέσω ερωτηματολογίων και ημι-δομημένων συνεντεύξεων, (2) την επεξεργασία των πληροφοριακών δεδομένων, όπως είναι η μαθηματικοποίηση των δεδομένων, ο πειραματικός έλεγχος και η εξαγωγή συμπερασμάτων και (3) την παρουσίαση των ερευνητικών συμπερασμάτων, όπως είναι η συγγραφή μιας ερευνητικής έκθεσης και η σχηματική μοντελοποίηση των ευρημάτων.

Όταν οι μαθητές αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν όλες αυτές τις δραστηριότητες προγραμματισμένα για την επίλυση κάποιου προβλήματος, οδηγούμαστε στην ανάπτυξη σχεδίων εργασίας, ενώ όταν εκτελούν μέρος μόνον αυτών, κάνουμε λόγο για απλές δραστηριότητες.

- β. *Επισκέψεις σε χώρους ενδιαφέροντος*: Στους χώρους ενδιαφέροντος περι-

λαμβάνονται ιστορικά μνημεία, βιότοποι, άλση, τοπία φυσικού κάλους, μουσεία, εργοστάσια και εργαστήρια, οικιστικά συστήματα, πάρκα, ζωολογικοί κήποι, αγροκτήματα, κτίσματα αρχιτεκτονικής αξίας κτλ. Για να αποκτήσουν οι επισκέψεις εκπαιδευτική διάσταση πρέπει να οργανωθούν μεθοδικά.

Πριν από την επίσκεψη γίνεται η κατάλληλη προετοιμασία της τάξης κατά την οποία, αφού πρώτα τονισθεί η σπουδαιότητα του χώρου και ο σκοπός της επίσκεψης, γίνεται ανασκόπηση των γνώσεων που κατέχουν οι μαθητές για το χώρο και διατυπώνονται από τους ίδιους ερωτήματα προς διερεύνηση.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, με βάση το γενικότερο σκοπό και τα επιμέρους ερωτήματα που τέθηκαν, γίνεται συστηματική καταγραφή των παρατηρήσεων, διατυπώνονται υποθέσεις και προβλέψεις, επιχειρούνται εξηγήσεις, διενεργούνται πειράματα και διατυπώνονται τα πρώτα συμπεράσματα καθώς και νέα ερωτήματα προς περαιτέρω μελέτη.

Τέλος, μετά την επίσκεψη γίνεται διερεύνηση των ερωτημάτων που προέκυψαν από την επίσκεψη και ανακεφαλαίωση των συμπερασμάτων που βασίζονται στην επίσκεψη και στη μετέπειτα μελέτη. Η δημοσιοποίηση γίνεται με ποικίλους τρόπους, όπως είναι ο λόγος, οι μαθηματικές και στατιστικές αναπαραστάσεις, η δραματοποίηση και η εικαστική ή μουσικο-κινητική έκφραση.

- γ. *Αναπαραστάσεις κοινωνικών γεγονότων ή καταστάσεων:* Οι δραστηριότητες αυτές ζητούν από τους μαθητές, αφού πρώτα μελετήσουν με άμεση παρατήρηση ή μέσω δευτερογενών πηγών τα γεγονότα και τις καταστάσεις που εξετάζουν, να παρουσιάσουν στην τάξη ως μέρος του μαθήματος ή «επί σκηνής» στο πλαίσιο ειδικής εκδήλωσης μέσω της παραστατικής τέχνης το γεγονός ή την κατάσταση. Ανάλογα με την έκταση, το βαθμό αυτοσχεδιασμού, την ενεργοποίηση της ενσυναίσθησης, τη χρήση σκηνοθετικής στήριξης, την αξιοποίηση θεατρικού κειμένου, τη δυναμική των ρόλων κτλ. κάνουμε λόγο για παντομίμα, κουκλοθέατρο, θεατρικό αυτοσχεδιασμό, παιχνίδι ρόλων, δραματοποίηση, προσομοίωση, θεατρικό αναλόγιο, θεατρικό δρώμενο (χάπενινγκ), θέατρο σκιών, σκετς και θεατρική παράσταση.
- δ. *Αξιοποίηση του προφορικού λόγου:* Η αξιοποίηση του προφορικού λόγου δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να εμπλέξει τους μαθητές:
- σε συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης, όπου κατατίθενται στοιχεία και αναπτύσσονται απόψεις
 - σε διαλεκτικές αντιπαραθέσεις, όπου δύο μαθητές παρουσιάζουν τις αντίθετες θέσεις σε ένα διλημματικό θέμα και ακολουθεί η συζήτηση μετα-

ξύ των δύο εισηγητών και των υπολοίπων μαθητών

-σε απλές εισηγήσεις σύντομης έκτασης, με ερωτήσεις και κρίσεις εκ μέρους των υπολοίπων μαθητών και

-σε συνεντεύξεις, σχολιασμούς, ανταποκρίσεις και τα λοιπά είδη του δημοσιογραφικού λόγου

-σε εκφωνήσεις, απαγγελίες, θεατρικούς διαλόγους, σε περιγραφές και σχολιασμούς του θεατρικού αφηγητή και σε αφηγήσεις ιστοριών και παραμυθιών, που απαιτούν την έντεχνη αξιοποίηση της ορθής εκφοράς του λόγου και την αξιοποίηση των εκφραστικών δυνατοτήτων της φωνής σύμφωνα με τις αρχές της υποκριτικής τέχνης.

- ε. *Ενεργοποίηση δημιουργικότητας*: Η δημιουργικότητα των μαθητών μπορεί να λάβει τη μορφή αφηγηματικού λόγου (ιστορικό μυθιστόρημα ή φανταστικό διήγημα), θεατρικού λόγου (διάλογος, συγκρούσεις, χαρακτήρες) ή τη μορφή ποιητικής, εικαστικής ή, τέλος, μουσικο-κινητικής έκφρασης. Εδώ θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και τις χρηστικές χειροκατασκευές.

Μέσα από την ποικιλία των δραστηριοτήτων το σχολείο ανταποκρίνεται καλύτερα στην ποικιλία των ατομικών διαφορών, αναγκών και εμπειριών των μαθητών και δημιουργούνται θετικές συνθήκες για να εκδηλωθούν όλες οι δυνατότητες όλων των μαθητών.

Ε. Η Ε.Ζ. αλλάζει το κοινωνικό πλαίσιο της σχολικής τάξης

Τόσο η διερευνητική φύση των δραστηριοτήτων της Ευέλικτης Ζώνης όσο και ο έντονος κοινωνικός προσανατολισμός της καθιερώνουν ένα πλαίσιο αποδοχής του άλλου, ψυχολογικής στήριξης, συλλογικής δράσης και δημοκρατικών διαδικασιών. Προς το σκοπό αυτό δημιουργούνται κατά περίπτωση ολιγομελείς μαθητικές ομάδες, ανομοιογενούς συνήθως σύνθεσης, που συνεργάζονται για την ολοκλήρωση ενός κοινού μαθησιακού έργου. Ταυτόχρονα, οι μαθητές της τάξης, ως ευρύτερη ομάδα, αποφασίζουν μέσα από συλλογικές διαδικασίες για τα θέματα που θα τους απασχολήσουν, για τον καταμερισμό του έργου, αλλά και γενικότερα για τα χρονοδιαγράμματα, τις διαδικασίες και τα προβλήματα οργάνωσης και πειθαρχίας.

Η συλλογικότητα που εγκαθιδρύει η Ευέλικτη Ζώνη στηρίζεται από διαφορετικές σύγχρονες θεωρίες για πολλούς λόγους, μαθησιακούς, αναπτυξιακούς και κοινωνικοπολιτικούς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σύμφωνα με τη θεωρία του γνωστικού εμπλουτισμού το άτομο μαθαίνει αποτελεσματικά και

αναπτύσσεται ακώλυτα, όταν έχει τη δυνατότητα να εμπλουτίσει και να αναδιοργανώσει τις γνώσεις του για τα αντικείμενα με τα οποία ασχολείται. Η συλλογική εργασία στα πλαίσια της συνεργαζόμενης μικρο-ομάδας παρέχει τέτοιες δυνατότητες, αφού φυσικά και αβίαστα εμπλέκει τα μέλη της ομάδας σε συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, κατά τις οποίες παρέχονται επιπρόσθετες πληροφορίες, γίνονται αναλύσεις, διατυπώνονται και υποστηρίζονται αμφιβολίες και αντιπαραθέσεις και, γενικά, αναδεικνύονται πλευρές, τις οποίες τα μέλη ήταν αδύνατο να προσεγγίζουν στην εξατομικευμένη μελέτη. Ο άνθρωπος είναι ο μόνος από τα έμβια όντα που έχει τη δυνατότητα να αποθηκεύει και να αξιοποιεί τη γνώση και τις ιδέες των άλλων και μέσω αυτών να προάγει την ατομική του γνώση, την οποία στη συνέχεια να διαθέτει σε κοινή κρίση και χρήση.

Άλλος λόγος που συνηγορεί υπέρ της συλλογικότητας είναι ότι τα σχέδια εργασίας μέσα από τη συλλογικότητα λειτουργούν ως αποτελεσματικά πλαίσια μάθησης και ανάπτυξης, διότι εμπλέκουν με φυσικό και αυθεντικό τρόπο τη σκέψη, τη γνώση, τα συναισθήματα και τη δράση. Σε αυτούς τους τέσσερις τομείς πρέπει να απευθύνεται συντονισμένα το σχολείο, για να επιτύχει τους σκοπούς του. Η σύγχρονη βιβλιογραφία τονίζει πως, παρά το γεγονός ότι η μάθηση και η ανάπτυξη εμφανίζονται ως ατομικό επίτευγμα, οικοδομούνται μέσα σε συλλογικά πλαίσια. Για το πώς συντελείται η μάθηση και η ανάπτυξη στα πλαίσια της αλληλεπικοινωνίας και της συλλογικής εργασίας έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θεωρίες με γνωστότερες τις θεωρίες του J. Piaget και του L. Vygotsky.

Στ. Η Ε.Ζ. αλλάζει τους ρόλους εκπαιδευτικών και μαθητών

Ο εκπαιδευτικός στην Ευέλικτη Ζώνη διατηρεί το διδακτικό του ρόλο, αλλά δεν περιορίζεται σε αυτόν. Αναλαμβάνει, σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τον έχουμε συνηθίσει, τους ρόλους του εμπνευστή, του καθοδηγητή και του συντονιστή. Αξιοποιεί, όμως, συχνά και το ρόλο της άμεσης διδασκαλίας, για να διδάξει, μέσα σε συνθήκες εξατομικευμένης υποστήριξης και φθίνουσας καθοδήγησης, στρατηγικές και τεχνικές σκέψης, διερεύνησης, επικοινωνίας, συνεργασίας και αντιπαραθέσης.

Αντίστοιχα, αναβαθμίζεται ο ρόλος των μαθητών, οι οποίοι έχουν περισσότερα περιθώρια επιλογών, αλλά και εμπλοκής τους σε ενεργητικές μορφές μάθησης και έκφρασης του περιεχομένου της μάθησης με ποικίλους τρόπους, που δεν περιορίζονται στο γλωσσικό και λογικομαθηματικό κώδικα.

Τέλος, επισημαίνουμε ότι ο επαναπροσδιορισμός των ρόλων του εκπαιδευτικού και των μαθητών διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο στις μεταξύ τους

σχέσεις και επικοινωνίας, το οποίο τις μετατρέπει από ιεραρχικές που είναι παραδοσιακά σε συμπληρωματικές, χωρίς, βεβαίως, ο εκπαιδευτικός να χάνει τις αρμοδιότητες και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την παιδευτική του αυθεντία.

Z. Η Ε.Ζ. αναβαθμίζει την αυτονομία εκπαιδευτικού και σχολικής μονάδας

Βασικοί τρόποι άσκησης της επαγγελματικής αυτονομίας των εκπαιδευτικών αποτελούν (α) η συμμετοχή του κλάδου στα κεντρικά όργανα διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής και διαχείρισης της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος και (β) η δυνατότητα επιλογής και διαμόρφωσης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και παραγωγής εκπαιδευτικού υλικού στήριξης των προγραμμάτων αυτών. Αντίθετο της επαγγελματικής αυτονομίας είναι η επαγγελματική προλεταριοποίηση, που απειλεί τους εκπαιδευτικούς άμεσα και εκφράζεται με την απουσία του εκπαιδευτικού στον προγραμματισμό της σχολικής μονάδας και με την άσκηση εξωτερικού ελέγχου στο έργο του εκπαιδευτικού. Αντίθετα, στη λογική της επαγγελματικής αυτονομίας ο εκπαιδευτικός αυτο-προγραμματίζεται και αυτο-αξιολογείται, για να κατανοήσει και να διαμορφώσει την εκπαιδευτική του παρέμβαση.

Η Ευέλικτη Ζώνη θεσμοθετεί τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να λειτουργήσει αυτόνομα σε όλα τα επίπεδα του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της αξιολόγησης του περιεχομένου που θα αποκτήσει το όλο πρόγραμμα. Η αυτονομία αυτή αναγνωρίζεται, στηρίζεται και ενθαρρύνεται, αφού σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τομείς στα πλαίσια της Ευέλικτης Ζώνης οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές έχουν απεριόριστα περιθώρια επιλογής και γνωρίζουμε ότι η δυνατότητα επιλογής αποτελεί τη λυδία λίθο της αυτονομίας.

Ταυτόχρονα, η Ευέλικτη Ζώνη αναδεικνύει την οργανική υπόσταση της σχολικής μονάδας και προωθεί τη λειτουργική αυτονομία της. Αυτά προκύπτουν μέσα από την ανάγκη για ουσιαστική συνεργασία των εκπαιδευτικών της σχολικής μονάδας κατά τον προγραμματισμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων που θα εφαρμοσθούν, ώστε να εξασφαλιστεί με τον καλύτερο τρόπο η αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων που διαθέτει η σχολική μονάδα και μπορούν να συμβάλλουν για την καλύτερη λειτουργία τους. Στην ίδια λογική απαιτείται συχνά και η εμπλοκή ατόμων ή φορέων από τον άμεσο κοινωνικό χώρο, γεγονός που συνδέει φυσικά και αβίαστα το σχολείο με το κοινωνικό του πλαίσιο.

Για λειτουργικούς λόγους στο Δημοτικό Σχολείο την ευθύνη της Ευέλικτης Ζώνης αναλαμβάνει ο δάσκαλος της τάξης, ο οποίος προγραμματίζει ανά εξάμηνο, σε συνεργασία και με τους εκπαιδευτικούς ειδικοτήτων, όταν

τούτο κρίνεται αναγκαίο, τις δραστηριότητες της Ευέλικτης Ζώνης. Στο Γυμνάσιο πρωτοβουλία για την οργάνωση σχεδίων εργασίας και ποικίλων διαθεματικών δραστηριοτήτων αναλαμβάνουν οι καθηγητές όλων των ειδικοτήτων, ατομικά ή σε συνεργασία με τους συναδέλφους των εμπλεκόμενων κλάδων. Ο αρχικός προγραμματισμός ολοκληρώνεται με τη συμβολή του συλλόγου διδασκόντων και λειτουργεί ως ένα ευέλικτο πλαίσιο ετήσιας δράσης.

Αυτό σημαίνει ότι στα πλαίσια της Ευέλικτης Ζώνης ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει και ρόλους που αφορούν την οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων εντός της σχολικής μονάδας, την ενδοσχολική συνεργασία και την αλληλο-επιμόρφωση. Βέβαια, πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι με την εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης οι εκπαιδευτικοί και οι σχολικές μονάδες δεν αποκτούν καθεστώς πλήρους αυτονομίας, διότι ούτε οι εκπαιδευτικοί της τάξης, ούτε οι σχολικές μονάδες λειτουργούν ερήμην γενικότερων πλαισίων. Η αυτονομία στην οποία αναφερόμαστε παραπέμπει στην πράξη σε ένα είδος ημι-αυτονομίας, η οποία παρέχει στη σχολική μονάδα δυνατότητες τελικής διαμόρφωσης του προγράμματος σπουδών, αλλά, ταυτόχρονα, δημιουργεί και ευθύνες για τις επιλογές που έγιναν και τον τρόπο που εφαρμόστηκαν. Η διδακτική βιβλιογραφία και οι διεθνείς οργανισμοί θεωρούν σημαντικά τα στοιχεία που προκύπτουν από την ημι-αυτονομία των σχολικών μονάδων, διότι δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης με διαδικασίες που ξεκινούν από τη βάση (bottom-up) και δεν επιβάλλονται από τα «πάνω» (top-down).

Η. Η Ε.Ζ. αναδιοργανώνει και επαναπροσδιορίζει το διδακτικό χρόνο

Κατά την πιλοτική εφαρμογή προβλέπεται εβδομαδιαίως για μεν το Νηπιαγωγείο ελεύθερη ένταξη σχεδίων εργασίας στις ημερήσιες δραστηριότητες, για δε το Δημοτικό δύο δίωρα για την Πρώτη, Δευτέρα και Τρίτη τάξη, ένα τρίωρο για την Τετάρτη και ένα δίωρο για την Πέμπτη και Έκτη Δημοτικού και για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου.

Είναι προφανές ότι το συνεχές δίωρο της Ευέλικτης Ζώνης συνεπάγεται την καθιέρωση διδακτικών περιόδων διάρκειας 90' και διαλειμμάτων 25', σύμφωνα και με τον ακόλουθο ενδεικτικό πίνακα, ο οποίος προέρχεται από τις αρχικές οδηγίες του Π.Ι. για την Ευέλικτη Ζώνη και αφορά το Δημοτικό Σχολείο. Ανάλογη ρύθμιση ισχύει και για το Γυμνάσιο.

Πρόταση για το Ωρολόγιο Πρόγραμμα

1η διδακτική περίοδος (90' λεπτά)	08:10 - 09:40
1ο διάλειμμα (25' λεπτά)	09:40 - 10:05
2η διδακτική περίοδος (90' λεπτά)	10:05 - 11:35
2ο διάλειμμα (25' λεπτά)	11:35 - 12:00
3η διδακτική περίοδος (90' λεπτά)	12:00 - 13:30

Θεωρούμε ότι το συνεχές δίωρο δεν αποτελεί λύση ανάγκης χάριν της Ευέλικτης Ζώνης, αλλά αποτελεί θετικό στοιχείο και για τα εκτός Ευέλικτης Ζώνης μαθήματα, διότι καταργείται η αντιψυχολογική διδακτική ώρα των 45' και καθιερώνεται η διδακτική περίοδος των 90', που ασχέτως Ευέλικτης Ζώνης πρέπει κατά τη γνώμη πολλών παιδαγωγών να καθιερωθεί (και) στο δικό μας σχολικό σύστημα.

Οι διαθεματικές δραστηριότητες της Ευέλικτης Ζώνης διαρκούν, ανάλογα με τη φύση και τους σκοπούς τους, ένα ή περισσότερα δίωρα και σε μερικές περιπτώσεις μπορούν, αν πάρουν τη μορφή ανεπτυγμένων σχεδίων εργασίας, να διαρκέσουν μερικές εβδομάδες ή μήνες, πάντοτε, όμως, στα πλαίσια του προβλεπόμενου για την Ευέλικτη Ζώνη χρόνου.

Βέβαια, τα διαθεματικά προγράμματα για την υποχρεωτική εκπαίδευση, που ήδη δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, προβλέπουν ένα μέρος διδακτικού χρόνου κάθε μαθήματος, που φθάνει μέχρι το 10% του ετήσιου συνολικού χρόνου, να διατίθεται για διαθεματικά σχέδια εργασίας. Όταν αρχίσει η εφαρμογή τους, ο «διαθεματικός» χρόνος από συγκεκριμένα μαθήματα μπορεί να προστίθεται στο χρόνο της Ευέλικτης Ζώνης, στις περιπτώσεις που τούτο κρίνεται αναγκαίο. Για παράδειγμα, ο χρόνος που προβλέπεται για διαθεματικά σχέδια εργασίας στο μάθημα της Γεωγραφίας ή της Ιστορίας μπορεί να εκχωρηθεί στην Ευέλικτη Ζώνη, αν το θέμα που εξετάζεται στην Ευέλικτη Ζώνη είναι πρωτίστως «γεωγραφικό» ή «ιστορικό». Παρομοίως, είναι δυνατόν και ο χρόνος της Ευέλικτης Ζώνης να εκχωρείται για την ολοκλήρωση ενός σχεδίου εργασίας που εκπονείται στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου μαθήματος. Χρειάζεται, ασφαλώς, συνολικός και συλλογικός προγραμματισμός, ώστε να μην διεξάγονται ταυτόχρονα πολλά σχέδια εργασίας μακράς διάρκειας.

Σημαντικότερο στοιχείο από την αναδιοργάνωση του ωρολογίου προ-

γράμματος αποτελεί η νέα αντίληψη για τη φύση και τη διαχείριση του χρόνου που εισηγείται έμμεσα η Ευέλικτη Ζώνη. Αναλυτικότερα, στο πλαίσιο της τεχνοκρατικής οργάνωσης της εκπαίδευσης, ο σχολικός χρόνος έχει λεπτομερώς προγραμματισθεί σε αντιστοιχίση με τους στόχους, τους χώρους, τα υλικά και τα πρόσωπα της εκπαίδευσης. Μέσα στα ανελαστικά τεχνοκρατικά πλαίσια επιβάλλεται εξωτερικά η «χρονοκονσέρβα», κατά την έκφραση του G. Haerppter, του ωρολογίου προγράμματος. Έτσι, η επιβαλλόμενη χρονικότητα του σχολείου με τον κατακερματισμό, τον επιμερισμό και τον αυστηρό έλεγχο του χρόνου βιάζει τον ψυχισμό του παιδιού και παγιδεύει το σχολικό σύστημα. Ο βιασμός ασκείται με την επιβολή της χρονικότητας του προγράμματος στον υποκειμενικό χρόνο του μαθητή και η αυτοπαγίδευση του συστήματος επέρχεται με τη μετατροπή του σε ένα κλειστό και αυτο-επαναλαμβανόμενο σύστημα, που δεν παρέχει χώρο στο χρόνο που απαιτούν το τυχαίο, το απρόβλεπτο και το διαφορετικό.

Με αυτή την έννοια οι πάντες, άτομα και σύστημα, είναι «δέσμιοι του χρόνου», όπως συχνά αναφέρει η σύγχρονη βιβλιογραφία (βλ. και Σοφού παρόντα τόμο). Η πληθώρα της διδακτέας ύλης και η ανομοιογένεια του μαθητικού δυναμικού κάνουν τους εκπαιδευτικούς να αισθάνονται ότι είναι διαρκώς σε ένα (χαμένο) αγώνα δρόμου με το χρόνο. Ενώ ο κατακερματισμός του χρόνου και ο προκαθορισμός της χρήσης του έγινε με σκοπό να εξοικονομηθεί χρόνος, στην πράξη οι μικρο-πρόθεσμες χρονικές κατανομές έφεραν το αντίθετο αποτέλεσμα. Μεγιστοποίησαν το άγχος και αναπαράγουν τη χρονική στενότητα.

Ο Bernstein έχει αναλυτικά αναφερθεί στην κατάτμηση και την ανελαστικότητα του διδακτικού χρόνου, χαρακτηριστικά που θεωρεί ότι προσδιορίζουν απόλυτα τα παραδοσιακά προγράμματα σπουδών και διευκολύνουν τον αναπαραγωγικό ρόλο τους. Αυτό που αποκαλεί «αόρατη παιδαγωγική», και αντιστοιχεί εν πολλοίς στην προοδευτική παιδαγωγική, κάνει ελαστική χρήση του χρόνου και του χώρου, δυνατότητα που θεωρείται προϋπόθεση για την επιτυχία κάθε σοβαρής μεταρρυθμιστικής προσπάθειας.

Αυτή, λοιπόν, την αυστηρή κατάτμηση και ακριβή αντιστοιχίση χρόνου και χώρου, ρόλων και περιεχομένων μάθησης έρχεται να καταργήσει η Ευέλικτη Ζώνη. Με τον τρόπο αυτό ανταποκρίνεται στο εμπεδωμένο αίτημα για ευέλικτη διαχείριση του χρόνου. Μέσα στα νέα δεδομένα εκπαιδευτικοί και μαθητές, χωρίς εξωτερικές δεσμεύσεις, επιλέγουν επίκαιρα και ενδιαφέροντα θέματα, τα οποία έχουν τη χρονική δυνατότητα να επεξεργασθούν ανάλογα με τη φύση των θεμάτων, το είδος των μεθόδων και τους ρυθμούς μάθησης των μαθητών. Έτσι, ο διδακτικός χρόνος δεν γίνεται ανασταλτικός παράγοντας για τη χρήση εναλλακτικών μορφών εκπαίδευσης, αλλά αντίθετα, γί-

νεται όρος για την ποιοτική αναβάθμιση της εκπαίδευσης. Αυτό διασφαλίζεται, διότι η Ευέλικτη Ζώνη, σύμφωνα με την ορολογία του Bernstein, κάνει υπέρβαση της «περι-χάραξης» (framing), δηλαδή, του αυστηρού εξωτερικού ελέγχου στην επιλογή, την οργάνωση και το ρυθμό προσέγγισης της γνώσης, που επιβάλλει το συμβατικό πρόγραμμα σπουδών.

Θ. Η Ε.Ζ. αναμορφώνει την κυρίαρχη σχολική κουλτούρα

Η βιβλιογραφία αποκαλεί σχολική κουλτούρα το σύστημα πρακτικών, πεποιθήσεων, αξιών, προσδοκιών, προσανατολισμών, σχέσεων και ρόλων που κυριαρχούν σε μια σχολική μονάδα ή στο εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα και τονίζει τις δυνατότητες που έχει η σχολική κουλτούρα να διαμορφώνει σε τελική ανάλυση την καθημερινή διδακτική πρακτική, αλλά και να αφομοιώνει στις σταθερές και κατά κανόνα συντηρητικές δομές της κάθε προσπάθεια αλλαγής. Γι' αυτό θεωρεί μάταιη και καταδικασμένη κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια που δεν θίγει την κυρίαρχη σχολική κουλτούρα.

Τα στοιχεία που αφορούν την ατομική και συλλογική αυτονομία, η ανακατανομή των ρόλων και η αναμόρφωση σχέσεων που συνεπάγεται η διπλή μορφή τη αυτονομίας, η επαναθεώρηση του χρόνου, ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου και της προοπτικής των μαθητών, ο ενδοσχολικός προγραμματισμός και η διασχολική δικτύωση αποτελούν θετικά στοιχεία που δημιουργούν τις προϋποθέσεις να αναπτυχθούν νέες αντιλήψεις στους εκπαιδευτικούς για την εκπαίδευση και τη λειτουργία της και να κυριαρχήσουν νέες νοοτροπίες στη σχολική μονάδα, που θα στηρίζουν καινοτομίες με τις παραπάνω προδιαγραφές και γενικότερα θα κινούνται στο χώρο της εναλλακτικής παιδαγωγικής.

Ι. Το διδακτικό υλικό και η υλικοτεχνική υποδομή της Ευέλικτης Ζώνης

Για να επιτύχει τους στόχους της η Ευέλικτη Ζώνη, δεν αρκεί η διασφάλιση χρόνου μέσα στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Απαιτείται ακόμη, πέρα από τη συστηματική και συνεχή επιμόρφωση ενδοσχολικής κυρίως μορφής, η παραγωγή και διάθεση κατάλληλου διδακτικού υλικού, το οποίο οι εκπαιδευτικοί να μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτούσιο ή τροποποιημένο για τις άμεσες διδακτικές ανάγκες που ανακύπτουν, αλλά και ως υλοποιημένη πρόταση για την παραγωγή παρόμοιου, διαφορετικού ή συμπληρωματικού υλικού από τους ίδιους. Η ενεργοποίηση και η δημιουργικότητα δεν αφορά μόνο τους μαθητές, αλλά και τους εκπαιδευτικούς.

Στη λογική αυτή το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο παρήγαγε εξ αρχής ή προ-

σάρμοσε προϋπάρχον διδακτικό υλικό, που προέρχεται από προηγούμενες δράσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, αλλά και από άλλους φορείς. Έτσι προέκυψε και προσφέρεται για στήριξη των εκπαιδευτικών κατά την πιλοτική εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης ποικίλο υλικό:

- α. Το *Πολυθεματικό Βιβλίο*: Πρόκειται για δύο συλλογές κειμένων, που έγραψαν για τις ανάγκες της Ευέλικτης Ζώνης στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο προσωπικότητες της επιστήμης, των γραμμάτων και της τέχνης της χώρας μας. Το *Πολυθεματικό Βιβλίο* συνοδεύει βιβλίο με οδηγίες και διαθεματικές δραστηριότητες, που αναφέρονται στα κείμενα της συλλογής. Το *Πολυθεματικό Βιβλίο* και το συνοδευτικό του χρησιμοποιούνται και εκτός Ευέλικτης Ζώνης σε όλα τα σχολεία της χώρας ως βιβλία εμπλουτισμού και στήριξης διαθεματικών δραστηριοτήτων στα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.
- β. Διαθεματικά Σχέδια Εργασίας: Για τις ανάγκες της Ευέλικτης Ζώνης εκπονήθηκαν από στελέχη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου σχέδια εργασίας, που προορίζονται κατά περίπτωση για όλες τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και του Γυμνασίου. Με την ίδια λογική μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ο παρόν τόμος της *Επιθεώρησης Εκπαιδευτικών Θεμάτων*.
- γ. Φάκελοι προγραμμάτων Σ.Ε.Π.Π.Ε.: Από το υλικό των «Σχολείων Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων Εκπαίδευσης» (Σ.Ε.Π.Π.Ε.), που εκπονήθηκε στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο κατά το παρελθόν επελέγησαν προγράμματα, τα οποία κρίθηκαν κατάλληλα, μετά από μικρές παρεμβάσεις, για την εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και του Γυμνασίου.
- δ. Ποικίλο υλικό μέσω ιστοσελίδας: Στην ειδική ιστοσελίδα της Ευέλικτης Ζώνης θα διατίθεται υλικό, το οποίο έχουν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί των πιλοτικών σχολείων της Ευέλικτης Ζώνης δημιουργήσει, αλλά και άλλοι φορείς, που το προσφέρουν στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για το σκοπό αυτό. Αναμένεται, βέβαια, ότι σύντομα μαθητές και εκπαιδευτικοί θα εξασκηθούν στην παραγωγή τέτοιου υλικού, ώστε να εξαρτώνται όλο και λιγότερο από το προτεινόμενο υλικό.

Συμπερασματικά, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι η Ευέλικτη Ζώνη αποτελεί εκπαιδευτική καινοτομία, η οποία προβάλλει ως πρόκληση για το σχολείο να εμπλουτίσει το σταθερό πρόγραμμά του με ανοίγματα προς το εναλλακτικό, το διαφορετικό, το προαιρετικό, το τοπικό, το φανταστικό, το άγνωστο, το διαθεματικό, το συλλογικό, το... Το κλειστό σχολείο ασφυκτιά και κάποιος έχει γνωματεύσει ότι έχει ήδη πεθάνει. Το μέλλον ανήκει στο σχολείο που παραμένει ανοικτό σε όλα τα παραπάνω.

Βιβλιογραφία

- Αλαχιώτης, Στ. (2002, 19 Μαΐου). Το Δημιουργικό Σχολείο δεν Είναι Ουτοπία. *Το Βήμα της Κυριακής*.
- Γραμματάς, Θ. (2000). *Διδακτική του Θεάτρου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Dalín, P. (1993). *Changing the School Culture*. London: Cassell.
- Δημαράς, Α. (1973). *Η Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε.*, τομ. Α. Αθήνα: Ερμής.
- Fullan, M. G. (1993). *Change Forces*. London: Falmer Press.
- Hargreaves, A. et al. (1997). *Racing with the Clock*. New York: Teachers College.
- Hargreaves, A., & Hopkins, D. (1991). *The Empowered School*. London: Cassell.
- Θεοδωρόπουλος, Ι. Ε. (1994). *Χρόνος και Εκπαίδευση*. Αθήνα.
- Καζαμίας, Α., & Κασσωτάκης, Μ. (επιμ.) (1986). *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. Ρέθυμνο: 1986.
- Κοσσυβάκη, Φ. (2002). *Εναλλακτική Διδακτική*. Αθήνα: Gutenberg, 2002.
- Ματσαγγούρας, Η. (1999). Η Κουλτούρα της Σχολικής Μονάδας ως Παράγοντας Ρύθμισης της Σχολικής Αποτυχίας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού, στο Χ. Κωνσταντίνου και Γ. Πλειός (επιμ.), *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*. Αθήνα: Μ. Π. Γρηγόρης.
- Μπαρκάτσας, Α. (1998). Αιτίες Αποτυχίας Καινοτόμων Θεσμοθετημένων Μεταρρυθμίσεων και Προτάσεις για την Αξιολόγησή τους. *Τα Εκπαιδευτικά*, 47-48.
- Σολομών, Ι. (2000). Το Κλειστό Σχολείο Έχει Πεθάνει, στο Γ. Μπαγάκης (επιμ.), *Προαιρετικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα στη Σχολική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Υφαντή, Α. (2000). Εκπαιδευτικές Αλλαγές και Βελτίωση του Σχολείου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 113, 2000.